

JOLITA SARCEVIČIENĖ

Knygos Vilniaus miestiečių namuose XVIII a. pirmoje pusėje

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojamas XVIII a. pirmos pusės vilniečių namuose buvusių knygų – tiek pavienių egzempliorių, tiek didesnių knygų rinkinių, kuriuos jau galima vadinti senosiomis asmeninėmis bibliotekomis, „kolektyvinis portretas“. Remiantis 1700–1750 m. kilnojamojo turto inventorių (darbe panaudoti 48 tokio pobūdžio šaltiniai) duomenimis, buvo sudarytas preliminarus 795 vienetų apimties knygų sąrašas, suteikęs galimybę aptarti vilniečių knygų rinkinių dydžius, tematiką ir kalbines proporcijas. Taip pat straipsnyje skiriama dėmesio knygų funkcijoms XVIII a. pirmos pusės visuomenėje.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: knygos istorija; Vilnius; asmeninės bibliotekos; knygų rinkinys; kilnojamojo turto inventorius.

ĮVADAS

Knygos ar jų rinkiniai yra svarbus dėmuo, atskleidžiantis visuomenės kultūrinį lygį¹. Knygų savininkų ir skaitymo kultūros įvairiuose socialiniuose sluoksniuose tyrimai padeda suprasti tiek ekonominį bei socialinį visuomenės vystymąsi, tiek žmonių komunikacijos kelius ar idėjų plitimo būdus².

¹ Vytautas Berenis, „Knygos kultūra ir mentalitetų istoriniai tyrimai“, in: *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 44.

² Tiiu Reimo, „Library catalogues and books notated in probate inventories of the 17th and 18th centuries as sources for research on private libraries and reading“, in: *Knygotyra*, t. 54, 2010, p. 233.

Aiškinantis, kaip buvo naudojami, suvokiami bei priimami spausdintiniai tekstai, rekonstruojamos iš atskirų skaitytojų susidedančios „interpretuojančios bendruomenės“³. Kaip yra pastebėjusi Ingė Lukšaitė,

naujųjų laikų asmenines bibliotekas galima tirti daugeliu požiūrių. Jų pažinimas teikia duomenų kultūros istorijos problematikai: mentaliteto ir kultūrinių orientacijų formavimosi, erudicijos pagrindų nagrinėjimui, kultūros sąveikos reiškiniams suvokti; taip pat tai šaltinis ieškant atsakymų į knygotyros klausimus: koks buvo konkretaus asmens ar visuomenės grupės skaitymo medžiagos pasirinkimas, koku būdu ir iš kur buvo formuojami knygų rinkiniai bei bibliotekos, kokio tipo bibliotekos susidarė to meto visuomenėje, kokioms knygų teminėms grupėms daugiausia dėmesio skyrė bibliotekas kaupę asmenys.⁴

Rimos Cicėnienės nuomone, nuo XIV a. galime kalbėti apie LDK ankstyvosios „knygos visuomenės“ apraiškas. XV a. viduryje ši „visuomenė“ apėmė ne tik valdovus, dvasininkus, bet ir didikus, netgi tam tikrą dalį miestiečių, kurie rankraštinės knygas turėjo jau nuo XV a. vidurio⁵. Kitų tyrinėtojų manymu, XV a. galima ieškoti ir asmeninių bibliotekų užuomazgų Lietuvoje⁶. XVI a. knygos tapo reikšminga miestų kultūros dalimi, veikusia dvasinių vertybių propagavimą, žinių sklaidą, intelektinės kultūros ugdymą⁷.

Nepaisant šių ir daugelio kitų tyrimų apie skaitymo kultūrą senaisiais amžiais, knygų rinkinius, asmenines bibliotekas, knygų prekybą LDK ir kitus su knygos kultūra susijusius klausimus, knygos istorija Lietuvoje domėjęsi mokslininkai yra pastebėję asmeninių bibliotekų tyrimo trūkumus. Tenka sutikti su Almos Braziūnienės nuomone, kad nors senųjų asmeninių bibliotekų tyrimo srityje jau esama tam tikro įdirbio, tačiau norėtųsi gausesnių ir spartesnių tyrimų:

³ *A History of Reading in the West*, edited by Guglielmo Cavallo and Roger Chartier, translated by Lydia G. Cochrane, [Cambridge]: Polity, 2003, p. 3.

⁴ Ingė Lukšaitė, „Vilniaus vaivados Jonušo Radvilos asmeninės bibliotekos Kėdainiuose sąrašas – asmens kultūrinių orientacijų žymuo“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2005/2, 2006, p. 29.

⁵ Rima Cicėnienė, „LDK ankstyvoji knygos visuomenė: genezė ir raida (iki XVI a. vidurio)“, in: *Knygotyra*, t. 55, 2010, p. 8, 11.

⁶ Vladas Žukas, „Asmeninės bibliotekos Lietuvoje XV–XVIII a.“, in: *Bibliotekų darbas*, 1976, Nr. 12.

⁷ Elżbieta Torój, „Książka w staropolskim Lublinie. Z badań nad inwentarzami księgozbiorów mieszczańskich“, in: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, t. XXIII, 2005, p. 33.

atskirų publikacijų sulaukusios senosios Lietuvos asmeninės bibliotekos – tai didikams, bajorams, valstybės ir religijos veikėjams (iki XIX a.), XIX a. lietuvių inteligentijos atstovams priklausiusios bibliotekos. Itin trūksta žemųjų visuomenės sluoksnių asmeninių bibliotekų tyrimų, tokių, kaip Z. Kiaupos publikacija apie Kauno miestiečių knygų rinkinius.⁸

Mokslininkai neretai pastebi, kad dėl žemo bendro Lietuvos visuomenės raštingumo netgi XVIII a. miestuose būta santykinai nedaug knyga besidominčių asmenų, o ir šioje nedidelėje grupėje dominavo užsieniečiai. Aptardamas Lietuvos bibliofiliją XVIII a., Levas Vladimirovas teigė, jog miestiečių luomo atstovams knyga dar nebuvo tapusi gyvenimo reikme. Pasak jo, archyvuose išlikusiuose turto inventoriuose beveik nerandama knygų rinkinių⁹. Zigmantas Kiaupa, remdamasis XVI–XVIII a. dokumentais (turto sąrašais, inventoriais, turto dalybų aktais ir pan.), kuriuose užfiksuoti nuo kelių iki 20 knygų rinkiniai, buvę Kauno miestiečių namuose, nustatė, kad didesnius knygų rinkinius kaip taisyklė turėjo vokiečių kilmės miestiečiai. Neretai knygų skaičių jų namuose lėmė profesiniai poreikiai – tarp didesnes knygų kolekcijas sukaupusių asmenų galima rasti teisininkų, vaistininkų, vargonininkų, pirklių¹⁰.

Lietuvos istoriografijoje miestiečių santykiams su knyga skirtų darbų turime nedaug, menkai tyrinėta ir knygų vieta Vilniaus gyventojų kasdienybėje. Bene išsamiausiai ligi šiol XVII a. antros pusės – XVIII a. pradžios laikotarpio miestiečių knygų rinkinius yra apibūdinęs Aivas Ragauskas savo studijoje apie Vilniaus miesto valdantįjį elitą 1662–1702 m. Remdamasis kilnojamojo turto inventorių bei testamentų, kuriuos vadina informatyviais ir reikšmingais temos šaltiniais, duomenimis jis aptarė nagrinėjamos socialinės grupės narių knygų rinkinių specifiką ir dydį, turėtų spaudinių tematiką, kalbą, būklę, kainą, populiariausius autorius ir veikalus, apibūdino bendresnes knygų funkcijas analizuotu laikotarpiu. Autoriaus dėmesio centre atsidūrė 1667–1731 m.

⁸ Alma Braziūnienė, „Senųjų asmeninių Lietuvos bibliotekų tyrimai: *status quo*“, in: *Bibliotheca Litwana*, t. 2: *Atminties institucijų rinkiniai*, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius, 2012, p. 51.

⁹ Levas Vladimirovas, „Lietuvos bibliofilija XVIII a.“, in: *Knygotyra*, t. 25(32), 1998, p. 188–189.

¹⁰ Plg., pvz.: Zigmantas Kiaupa, „Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a.“, in: *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: teminis mokslo darbų rinkinys*, sudarytojas Juozas Tumelis, Vilnius: LTSR VRB, 1985, p. 5–12; Levas Vladimirovas, „Knygos prekybos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII amžiuje metmenys“, in: *Knygotyra*, t. 21(28), 1995, p. 5–6.

laikotarpiu minėtuose šaltiniuose užfiksuoti 16 knygų rinkinių, kurių dydis svyravo nuo 7 iki 88. Reikia pastebėti, kad netgi disponuodamas santykinai nedideliu duomenų kiekiu autorius sugebėjo išvelgti nemažai knygos kultūros Vilniuje aspektų, atskleidė būdingiausias tendencijas, o jo apibendrinimai nepraranda aktualumo ir šiandien¹¹. Vilniečių gyvenamąją aplinką ir miestiečių kultūrą nagrinėjęs Stasys Samalavičius taip pat buvo susidomėjęs knygomis, buvusiomis miestiečių namuose, rinko medžiagą šia tema. Deja, darbo pabaigti nespėjo, šiuo metu yra paskelbti tik jo padaryti išrašai iš kai kurių Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomų magistrato knygų¹².

Taigi klausimas apie Vilniaus miestiečių knygų rinkinius¹³ tebelieka atviras. Todėl šiame straipsnyje ketinama apibendrintai pristatyti kai kuriuos tyrimo, paremto įvairaus pobūdžio kilnojamojo turto inventorių duomenimis, rezultatus ir bent punktyriškai apibrėžti XVIII a. pirmoje pusėje vilniečių namuose buvusių knygų „kolektyvinį portretą“: knygų rinkinių dydžius, kalbinę struktūrą, knygų tematiką. Tikėtina, kad šaltinis suteiks informacijos ieškant atsakymo į platesnį klausimą – kokie knygos funkcionavimo būdai ir formos šiame socialiniame sluoksnyje buvo adaptuoti ir išplėtoti? Pravartu paminėti, kad darbe remtasi tik kilnojamojo turto inventoriais, nemėginta šaltiniuose paminėtų spaudinių tyrinėti *de visu* ieškant proveniencijų, nesinaudota aptariamojo laikotarpio miestiečių testamentuose užfiksuotais duomenimis apie knygas, nesiekama pristatyti knygų savininkų socialinio portreto ar analizuoti knygų prekybos Vilniuje klausimų – visi šie ir dar daugelis kitų nepaminėtų knygos kultūros Vilniaus mieste aspektų neabejotinai svarbūs ir reikalingi, tačiau atsižvelgiant į dabartinę tyrimų būklę ir pristatomo darbo apimtį buvo palikti nuošalyje.

¹¹ Aivas Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedis, 2002, p. 256–266.

¹² Stasys Samalavičius, „Vilniaus miestiečių knygos“, in: Idem, *Vilniaus miestiečiai ir miestų kultūra XVII–XVIII amžiuose*, sudarytojas Almantas Samalavičius, Vilnius: Edukologija, 2013, p. 112–143.

¹³ Kaip jau yra pastebėta senųjų asmeninių Lietuvos bibliotekų tyrinėtojos Braziūnienės, sąvokos *knygų rinkinys* ir *biblioteka* dažniausiai vartojamos sinonimiškai, bet turi tam tikrą skirtumą. *Biblioteka* vadintinas sutvarkytas, struktūruotas knygų rinkinys – savininko specialiai formuojamas, komplektuojamas, prižiūrimas ir įprasminamas (plg. Alma Braziūnienė, *op. cit.*, p. 35). Kaip matysime toliau, daugeliu šiame straipsnyje minimų atvejų toks apibrėžimas netaikytinas, todėl buvo nuspręsta straipsnyje vartoti *knygų rinkinio* sąvoką.

KILNOJAMOJO TURTO INVENTORIAI -
KNYGOS ISTORIJS ŠALTINIAI

Kaip jau buvo minėta, darbe remiamasi XVIII a. pirmos pusės vilniečių kilnojamojo turto inventoriais. Peržiūrėjus 1700–1750 m. Vilniaus magistrato knygas buvo aptikta 114 tokių šaltinių, iš jų 48-iuose minimos knygos. Susumavus surinktus duomenis, buvo sudarytas 795 knygų sąrašas, kuris ir bus toliau analizuojamas šiame darbe. Reikia pastebėti, kad realiai šaltinyje minimas knygų skaičius yra didesnis, tačiau pasitaikantys įrašai apie „dėžę su knygomis“, „kitas knygas“ arba „knygas be pavadinimų“¹⁴, deja, nesuteikia jokių tolesnės analizės galimybių¹⁵.

Tyrimų, kurių pagrindas buvo įvairaus kilnojamojo turto inventoriai (*inventaria rerum mobilium, registra rerum mobilium*), ėmė rasti XX a. šeštame dešimtmetyje. Jais remiantis buvo analizuojama individo padėtis socialinėje grupėje per jo gyvenimo būdą, naujovių recepcija, prabangos ir skurdo sampratos, vartojimas, socialinių grupių tapatybės konstravimas, turto dalybos ir turiniai konfliktai šeimose, individualizuotos domėjimosi ir interesų kryptys, mentalitetas¹⁶. Maždaug po dešimtmečio pasirodė darbų, kuriuose kilnojamojo turto inventoriai buvo pasitelkiami nagrinėjant knygos vietą miestiečių bendruomenėje¹⁷.

¹⁴ Plg. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), Senieji aktai (toliau – SA) 5122, l. 513, 545; SA5123, l. 413; SA5124, l. 17v.

¹⁵ Palyginimui galima paminėti, kad Talino miestiečių buitį Apšvietos laikotarpiu nagrinėjęs Raimo Pullat pateikia duomenis, kad 30 kilnojamojo turto inventorių, sudarytų 1700–1750 m. laikotarpiu, knygos (jų yra beveik 350) minimos 17, žr. Raimo Pullat, *Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2018, p. 315. Kitur teigiama, kad Estijoje 1785–1825 m. kilnojamojo turto inventoriuose knygos minimos 77 atvejais iš 218, t. y. 35,3 proc. Tiesa, daugeliu atvejų taip pat buvo apsiribojama pastabomis, kad būta „kelių senų knygų“, „dėžės su knygomis“ ar „daug knygų“, žr. Tiiu Reimo, *op. cit.*, p. 241.

¹⁶ Kaip tokių tyrimų, tiesa, skirtų bajorijos „daiktų antropologijai“ ir tapatybės prezentacijoms, rezultatą galima paminėti lenkų mokslininko Jarosławo Dumanowskio studiją, kurioje esama ir išsamesnės temos istoriografijos: Jarosław Dumanowski, *Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2006. Taip pat žr.: Dariusz Główka, Andrzej Klonder, „Inwentarze mienia w badaniach kultury Europy od średniowiecza po nowożytność“, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. LI, 2003, Nr. 2, p. 157–176; Ruth-Elisabeth Mohrmann, „Pośmiertne inwentarze mienia – krytyka źródeł, problemy badawcze“, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. LIII, 2005, Nr. 2, p. 137–146.

¹⁷ Išsamią istoriografiją savo studijoje-publikacijoje apie Liublino miestiečių knygų rinkinius pateikia Elżbieta Torój. Žr.: Elżbieta Torój, *Inwentarze księgozbiorów mieszczan lubelskich*

Ypatingą inventorių reikšmę bibliologiniams tyrimams yra pabrėžę daugelis knygos istorijos tyrinėtojų¹⁸. Tai vienas pagrindinių šaltinių, iš kurių jau kelis dešimtmečius ne tik rekonstruojami asmeniniai miestiečių rinkiniai, bet ir analizuojamos platesnės knygos kultūros mieste tyrimų temos¹⁹, kai tyrėjų žvilgsnis nuo atskirų skaitymo kultūros atvejų perkeliamas prie labiau apibendrintų tyrimų apie knygos kultūros įtaką miestiečių mentalitetui. Tačiau tai nėra idealūs šaltiniai: juose nerandama išsamių žinių nei apie surašytas knygas, nei juo labiau apie skaitymo kultūrą aptariamam laikotarpiui. Pasak Braziūnienės, jie paliudija asmeninės bibliotekos ar knygų rinkinio egzistavimo faktą, bet nesuteikia žinių apie tolesnį jo likimą²⁰. Tyrėjai pabrėžia ir tai, kad knygų „nebuvimas“ kilnojamojo turto inventoriuose dar nereiškia, kad asmuo jų apskritai neturėjo²¹. Lygiai taip pat konkretus knygų rinkinys ne visada atskleidžia jų savininko ekonominę padėtį, nes neretai pinigų turintys asmenys tiesiog galėjo būti suinteresuoti juos investuoti kitur ar paprasčiausiai nesidomėti knygomis, jų nepirkti²². Estų mokslininkė Tiiu Reimo atkreipė dėmesį, kad XVII ir XVIII a. inventoriuose beveik neminimi katekizmai, elementoriai, kalendoriai (ši tendencija būdinga ir mūsų naudotiems šaltiniams) – jos nuomone, visi tokio pobūdžio spaudiniai nebuvo registruojami, nes laikyti itin mažaverčiais²³. Vis dėlto, nepaisant ribotos kilnojamojo turto inventorių reikš-

---

z lat 1591–1678, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1997, p. 7–9, taip pat: Tiiu Reimo, *op. cit.*, p. 234; Olga Fejtová, „Die Inventare des bürgerlichen Besitzes als Quelle der Geschichte zur Erforschung der bürgerlichen Buchkultur in der Frühen Neuzeit. Mitteleuropäische Forschung in den letzten drei Jahrzehnten“, in: *Vana Tallinn*, t. XIX (XXIII), 2008, p. 45–74.

¹⁸ Plg.: Lilia Kowkiel, Arvydas Pacevičius, Iwona Pietraszkievicz, „Rękoپیsmienne katalogi i inventarze ksiązek z ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego – wybrane problemy zasad publikowania“, in: *Bibliotheca Litwana*, t. 2, p. 107. Čia pateikiama ir platesnė istoriografija.

¹⁹ Plg. iki šiol aktualumo neprarusę lenkų tyrinėtojos straipsnį: Kazimierza Maleczyńska, „Biblioteki mieszczańskie w dawnej Polsce. Stan badań – problematika – postulaty badawcze“, in: *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały sesji naukowej 9–11 X 1975*, Wrocław, Wrocław, 1978 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, Nr. 364, *Bibliotekoznawstwo*, t. 7), p. 215–230. Taip pat žr. knygos istorijai skirtą numerį: *Studia o ksiądze*, t. 17, 1988.

²⁰ Alma Braziūnienė, *op. cit.*, p. 46.

²¹ Aivas Ragauskas, *op. cit.*, p. 260–261; Raimo Pullat, *op. cit.*, p. 309, 310.

²² *Ibid.*, p. 311.

²³ Tiiu Reimo, *op. cit.*, p. 247.

mės knygos kultūros plačiąja prasme tyrimams, juose esantys knygų sąrašai yra labai vertingi, nes dažnai yra vieninteliai spausdinto žodžio egzistavimo miestietiškoje aplinkoje įrodymai, išlikę, deja, veikiau atsitiktinai. Todėl turėtume juos priimti kaip varganą, smarkiai atsijotą, tačiau tam tikrais atžvilgiais nepaprastai reikšmingą šaltinį praeities kartų knygos kultūros tyrimams. Nors inventoriai nedaug arba visiškai nieko nepasako apie tai, kaip knygos buvo skaitomos, ar savininkas jas surinko pats, ar paveldėjo, gavo kaip užstatą, o gal dovaną, tačiau susiklosčius aplinkybėms, kai duomenų apie knygas miestiečių namuose beveik neturime, šiuose šaltiniuose užfiksuota informacija yra neįkainojama, mat suteikia galimybę bent apytiksliai rekonstruoti tam tikros socialinės grupės – šiuo atveju miestiečių – intelektualius interesus²⁴.

Inventoriai nėra lengvas naudoti šaltinis. Jie buvo sudarinėjami paskubomis ir nepasižymi knygų aprašymų tikslumu²⁵, todėl kyla nemenkų sunkumų tiek rekonstruojant konkrečius aprašytus knygų rinkinius, tiek nustatant tikslus knygų kiekius miestiečių namuose. Kita vertus, šaltinio trūkumai neturėtų mūsų stebinti – kilnojamojo turto inventorių sudarymas paprastai būdavo susijęs su turтинiais reikalais. Kaip yra pastebėjęs knygotyrininkas Arvydas Pacevičius,

dažnai knygų rinkinių aprašymai senuosiuose inventoriuose buvo informatyvūs ne bibliografiniu požiūriu, bet fizine knygos charakteristika. Šie aprašymai primena šiuolaikines senųjų knygų ekspozicijų anotacijas, nors jie buvo sudaromi visai kitu tikslu – siekiant suregistruoti kilnojamąjį turtą.²⁶

Nors nebuvo prievolės sukauptą turtą surašyti ir įrašyti į miesto knygas, dėl įvairių gyvenimo situacijų kai kurie savininkai ar paveldėtojai buvo linkę parengti ir oficialiai įregistruoti kilnojamojo turto sąrašus. XVII–XVIII a. daugiausia sudarinėta *post mortem* kilnojamojo turto inventorių labai paprastu tikslu – surašyti velionio turtą apsaugant paveldėtojų, ypač nepilnamečių, teises arba padidinti kreditorių galimybes atgauti paskolintas sumas ar pan. Žinomo XVI a. Magdeburgo teisės žinovo ir komentatoriaus Bartłomiejaus Groickio

²⁴ Plg. Karol Glombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1966, p. 11.

²⁵ Lilia Kowkiel, Arvydas Pacevičius, Iwona Pietraszkwicz, *op. cit.*, p. 111.

²⁶ Arvydas Pacevičius, „Sukaustytosios ir spalvingosios bibliotekos įvaizdis Lietuvos knygos muziejuje“, in: *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 81.

nuomone, toks inventorių turėtojų būti sudaromas kuo greičiau po mirties, pageidautina – per 30 dienų²⁷. Neretai inventoriai buvo sudaromi ištekinant dukteris (t.y. fiksuojant joms skirtą pasogą), atsiskaitant už globai patikėtą turtą globotiniui pasiekus pilnametystę ir pan. Dažniausiai daiktai visokio pobūdžio inventoriuose buvo surašomi teminiu principu, grupuojami pagal „medžiagiškumą“ ir vertingumą: pirmiausia buvo registruojami gryniesi pinigai, vėliau – brangenybės, aukso ir sidabro dirbiniai bei dirbiniai iš metalų (vario, alavo, žalvario, geležies). Toliau buvo surašomi ginklai, įvairūs namų apyvokos daiktai, baldai, drabužiai, kartais – gyvuliai ar namų ūkio padargai (pvz., vežimai). Inventorių užbaigdavo rečiau pasitaikantys dokumentų ar paveikslų sąrašai bei knygos, kurios tarp paveldėtojų ir kreditorių nebuvo laikomos itin vertinga ir „paklausia“ turto dalimi. Štai 1706 m. surašant Vilniaus burmistro Andriejaus Ogurcevičiaus (*Andrzej Ohurcewicz*) paliktą kilnojamąjį turtą 8 velionio turėtos knygos atsidūrė pačiame gale, ne tik aprašius namus ir krautuvę Vilniaus centre bei sandėlį Lukiškėse, bet ir suregistravus išlaidas laidotuvėms bei surašius visus velionio paliktus dokumentus: skolos raštelius, sutartis, kvitus ir pan.²⁸

Knygos kilnojamojo turto inventoriuose fiksuotos kaip atskira kategorija, įvardyta „Knygos“, „Knygos ir popieriai“, „Spausdintos knygos“. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, turto surašinėtojai ne nurašydavo duomenis nuo titulinio puslapio, o klausydavosi jiems diktavusio asmens²⁹. Šiuose šaltiniuose užfiksuotų knygų identifikacijos sėkmė priklauso nuo informacijos apie jas detalumo. Deja, dažniausiai aprašymai yra netikslūs dėl jau minėtos skubos surašinėjant, knygų kalbos, surašinėtojų išsilavinimo ir patirties aprašant knygas trūkumo. Todėl galiausiai turime prieš akis minimalius, lakoniškus, dažnai menkai informatyvius sąrašus³⁰. Dažniausiai pateikiamas tik pavadinimo fragmentas be autoriaus pavardės ar tik autoriaus pavardė be pavadinimo – abu dėmenys pasitaiko gana retai. Kartais knygos pavadinimas užrašomas ne tik sutrumpintas, bet ir iškraipytas, pateikiamas amžininkų naudotas ir tuomečiame kontekste suprantamas variantas, kurį identifikuoti mums gali būti sudėtinga ar net neįmanoma. Galima pasitelkti pavyzdį iš kiek ankstesnio,

²⁷ Bartłomiej Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej*, oprac. Karol Koranyi, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1953, p. 175.

²⁸ LVIA, SA1 522, l. 97.

²⁹ Tiiu Reimo, *op. cit.*, p. 244.

³⁰ Lilia Kowkiel, Arvydas Pacevičius, Iwona Pietraszkievycz, *op. cit.*, p. 111.

nei aptariamas straipsnyje, laikotarpio. 1698 m. sudarant abiejų teisių daktaro Vilniaus universiteto profesoriaus ir Vilniaus burmistro Pranciškaus Udalriko Pejero turto sąrašą, tarp jo turėtų 86 knygų (tai vilniečių knygų rinkinių kontekste didelis skaičius) buvo įrašyta *Enchiridion de Kleyne germanicus*³¹. Paaiškėjo, kad tai vadinamasis Martyno Liuterio *Mažasis katekizmas* (vok. *Enchiridion. Der kleine Katechismus für die gemeine Pfarrherrn und Prediger*), parašytas dar 1529 m. vaikų mokymui ir nuo tada nuolat perleidžiamas: knygas surašęs asmenys nurašė pirmuosius žodžius su klaida (*de visu* apžiūrėjęs kai kurių šios knygos leidimų titulinį puslapį paaiškėjo, kad jie buvo spausdinami didesniu, o kai kuriuose leidimuose – dar ir raudonu šriftu) ir pažymėjo knygos kalbą – kaip ir kitų šiam asmeniui priklausiusių vokiškų knygų.

Knygų kalba nurodoma gana dažnai (arba ją galime numanyti iš knygos pavadinimo), tačiau iš surašytų kelių šimtų vilniečių knygų nė viena nenurodyta su leidimo vieta ir data. Tik pavieniais atvejais nurodomas formatas *in folio*, *in quarto*³². Sunku identifikuoti leidinius ir tada, kai pateikiamas iš kitos kalbos verstas jų pavadinimas. Kaip beveik visus aukščiau minėtus knygų registracijos inventoriuose trūkumus iliustruojantį pavyzdį galima pateikti mažą – vos 8 vienetų – Vilniaus burmistro Andriejaus Ogurcevičiaus (*Andrzej Ohurcewicz*) turėtų knygų sąrašą³³. Pirmąją įrašyta *Zwiastowania Naswiętszey Panny*, pažymėta, kad ji čekiška (*językiem czeskim drukowana*). Toliau eina neįvardyta rankraštinė įrišta knyga rusėnų ar rusų kalba (*Xięga ruszka introligowana pisana*). Petro Skargos pamokslų pavadinimas nedetalizuotas (*Xięga do kazania JmXdza Skargi*), o Cicerono darbų rinkinys surašinėtojus patraukė balto pergamento viršeliu (*Opus totum Ciceronis w kompaturze bialey pargaminowey*). Du teologiniai veikalai surašyti buvo be autorių, tačiau taip pat pažymint jų įrišimus (*Conceptus theologicus*³⁴ *w kompaturze czarney, Medulla Moralis Theologiae*³⁵ *w opravie czar[ney]*). Dar paminėtas 1550–1616 m. konstitucijų rinkinys (*Volumen constitution[um] Diversand[arum] ab anno 1550 usq[ue] ad annum 1616*) ir aiškiau neįvardyti šventųjų gyvenimai (*Xięga Sanctorum vitae*).

³¹ LVIA, SA5120, l. 754–756

³² Plg. *ibid.*, SA5124, l. 279–280

³³ *Ibid.*, SA1522, l. 97.

³⁴ Galbūt kurio nors iš populiarių, daug sykių leistų Pierre'o de Besse (lot. Petrus Besseus) homiletikos veikalų bendru pavadinimu *Conceptus theologici* vertimas iš prancūzų kalbos.

³⁵ Turbūt nepaprastai populiarus vokiečių jėzuito teologo Hermanno Busenbaumo kazuistikos veikalas *Medulla theologiae moralis facili ac perspicua methodo resoluens casus conscientiae, ex variis probatisque auctoribus*.

Dar kitais atvejais buvo tik nurodomas knygų skaičius, paminima jų išvaizda ar vertė, tačiau praleidžiamas knygos pavadinimas ir autorius. Pavyzdžiui, 1716 m. kovo 18 d. buvo sudarytas velionio Mykolo Omeljanovičiaus (*Michaelus Omelianowicz*) kilnojamojo turto inventorius, kuriame minimos: sena lenkiška Biblija, 11 lenkiškų ir rusėniškų knygų bei sena skrynia su įvairiomis knygomis, popieriais, dokumentais ir sąrašais³⁶. Knygos yra įrašytos burmistro Povilo Hramovičiaus 1721 m. rugpjūčio 14 d. turto inventoriuje, tačiau jų skaičius nenurodytas³⁷.

KNYGA: DOVANA IR TURTAS?

Tiesa, kartais knygos atsidurdavo „garbingesnėje“ draugijoje. Tyrėjai, dirbę su inventoriais, pastebėjo, kad knygos buvo suvokiamos kaip įprastiniai kasdienės aplinkos daiktai: todėl neretai aprašytos pagal kriterijus, atskleidžiančius jų vertę – tai buvo svarbiau nei knygų turinys³⁸. Knygos sidabro detalėmis puoštais įrišimais buvo įrašomos tarp sidabrinių daiktų, neretai nurodoma ir jų vertė. Štai nedatuotame neįvardyto asmens daiktų sąrašė, kuriais po tėvų mirties disponavo globėjas Mykolas Ostvichas (*Michał Ostwich*), būta knygos sidabru dekoruoto aksomo viršeliu³⁹. Mykolas Kosobudzkis (*Michał Kosobudzki*) turėjo vos dvi knygas: 32 auksinų vertės vokišką knygą aksomo viršeliais su sidabro pagražinimais ir dvigubai brangesnę, įrištą paaukuotais sidabro apdarais⁴⁰. Vilniečio Slupkevičiaus (*Slupkiewicz*) turtą surašinėję asmenys velionio turėtą ažūriniais paaukuoto sidabro aptaisais puoštą knygą taip pat įrašė tarp brangenybių, o kitos, paprastus viršelius turėjusios knygos, surašytos atskirai, turto inventoriaus gale. Surašinėtojams nebuvo svarbu, koks konkrečiai leidinys slypėjo po minėtais prabangiais aptaisais, jie apsiri-

³⁶ LVIA, SA5123, l. 413.

³⁷ Stasys Samalavičius, *op. cit.*, p. 140.

³⁸ Kaido Orula, „An Early modern insider’s glance at books as assets. Some thoughts on private books in 16th and 17th century Tallinn“, in: *Books and Libraries in the Baltic Sea Region from the 16th to the 18th Century = Bücher und Bibliotheken im Ostseeraum vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, edited by Lea Kõiv and Tiiu Reimo, Tallinn: Fennica, 2006, p. 67–68.

³⁹ LVIA, SA5125, l. 521.

⁴⁰ *Ibid.*, SA5126, l. 1038v; Stasys Samalavičius, *op. cit.*, p. 141.

bojo tiesiog parašydami „knyga“⁴¹. Tarp brangenybių įrašytos ir dvi Jono Špakovskio (*Joannes Szpakowski*) turėtos knygos, sidabru puoštais viršeliais⁴². Brangiai įrištomis knygomis rūpinosi ir patys miestiečiai – Agota Slobociana (*Agata Slobocciana*) sidabrinėmis spynelėmis puoštą neįvardytą knygą paliko saugoti su kitais daiktais bonifratrų vienuolyne⁴³. Vilniečiai saugojo netgi atskirus sidabrinus knygų įrišimų papuošimus – Onos Genelevičienės (*Anna Gienielewiczowa*) namuose būta keleto sidabrinų knygų įrišimo puošmenų ir sidabrinų spynelių⁴⁴. Tokie puošnūs spaudiniai galėjo tapti ir nusikaltėlių grobiu: kai 1713 m. kovo 29 d. Pernu vėliavininkas Jurgis Naramauskas su savo žmonėmis užpuolė Kotrynos ir Jono Holubovičių (*Catharina et Joannis Hołubowicze*) mūrnamį Subačiaus gatvėje, pagrobė ne tik drabužius, lovos skalbinius, rankšluosčius, auksuotus ir sidabrinus daiktus (tarp jų – auksuotą pastatomą laikrodį), alavinius ir varinius indus, itališkus paveikslus, penkias oda trauktas kėdes, bet ir dvi knygas sidabru puoštais viršeliais. Kita vertus, gali būti, kad šio antpuolio sumaištyje užpuolikai čiupo, kas po ranka pasitaike, nes pavogtų daiktų sąrašė esama ir rožinio bei skylėto sijono⁴⁵.

Atsižvelgiant į tai, kad 1) naudotuose šaltiniuose minima 21 sidabro aptaisais puošta knyga, o jų pavadinimai paminėti tik 6 atvejais; 2) tokių puošnių knygų savininkų kilnojamojo turto inventoriuose paprastai neminimos kitos knygos (išskyrus aukščiau pateiktą Slupkevičiaus atvejį); 3) visos 6 knygos sidabru puoštais įrišimais, kurių pavadinimai nurodyti (nors ir labai sutrumpinti), yra religinio turinio: keturios maldaknygės (trys iš jų įvardytos: 2 kartus paminėta *Złoty ołtarz*⁴⁶ ir vienas *Kwiatki*

⁴¹ *Ibid.*, SA5214, l. 51v, 52.

⁴² *Ibid.*, l. 17.

⁴³ *Ibid.*, SA5123, l. 581.

⁴⁴ *Ibid.*, SA5126, l. 1199.

⁴⁵ Stasys Samalavičius, *op. cit.*, p. 139.

⁴⁶ Vienos knygos (įrašyta 1716 m. sudarytame inventoriuje) savininkas buvo jau minėtas Špakovskis, turėjęs ir kitą sidabru aptaisytą knygą, žr. LVIA, SA5214, l. 17. Antrosios savininkė (1744 m. sudarytame inventoriuje) buvo taip pat dviejų sidabru aptaisytų knygų turėtoja Marijona Svencickytė-Šidlovska (*Maryanna z Święcickich Szydłowska*). Įdomu tai, kad ši knyga saugota didelėje skrynioje su velionės drabužiais ir kitais daiktais, gautais kraičiui (žr. LVIA, SA5128, l. 1264). Pačią knygą veikiausiai galima identifikuoti kaip *Złoty ołtarz wonnego kadzenia przed Stolicą Bożą, to iest modlitwy rozmaite Kościołowi S. zwyczajne, które duch gorący Bogu na wonność słodkości chwały Jego ofiarować może* (1721 arba 1732 m. išspausdintas Supraslio Bazilijonų spaustuvėje).

*lilowe*⁴⁷ egzempliorius), neįvardytas giesmynas bei *Korona złota*⁴⁸, galima daryti prielaidą, kad prabangiai įrištų knygų turėjimas yra ne savininko intelektualinės veiklos ženklas, o nurodo kitas knygos funkcijas visuomenėje. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, tokie prabangiai įrišti Šv. Rašto, maldynų ar giesmynų leidimai neretai buvo teikiami kaip vertinga dovana⁴⁹. Taip pat galime vilniečių namuose buvusias knygas sieti ir su asmeninio maldingumo praktikomis.

Šaltiniuose esama ir daugiau knygos „kaip investicijos“ funkcijos pavyzdžių. Antai Vilniaus miestietė Ona Jezna (*Anna z Buncewiczów Jezna*) turėjusi tris knygas, už 60 talerių užstatė ne iš rusėnų ar rusų kalbos į lenkų išverstą maldaknygę, įrištą raudonu aksomu ar neįvardytą knygą raudonu įrišimu sidabru puoštais kampais, o didelio formato Herbyną, kurio puošnūs aptaisai neminimi⁵⁰. Pasitaikydavo atvejų, kai už parduotas knygas gautomis lėšomis buvo dengiamos jų savininkų laidotuvių išlaidos – būtent tam buvo panaudoti 24 auksinai, gauti pardavus vaito Aleksandro Steponavičiaus (*Alexander Warcałowski Stephanowicz*) neįvardytas knygas⁵¹. O mirus Adomui Chmielevskiui (*Adam Chmielewski*), jo žentas Kristijonas Mejeris (*Christian Meyer*), patikrinęs pomirtinį inventorių, pastebėjo, kad trūksta nemažai daiktų, ir sudarė jų sąrašą iš 35 punktų. Jame minimas ne tik 80 talerių įvertintas laikrodys, du bravoro katilai, du turkiški kilimai ir trys arkliai, bet ir knygos⁵² – deja, nei

⁴⁷ Egzistavo keli leidiniai tokiu pavadinimu: Joan Alexander Gorczyn, *Kwiatki lilowe albo modlitwy nabożne z różańcem, koronką szkaplerza i godzinkami na każdy dzień*, Kraków: w Drukarni Akademickiej, 1647; Idem, *Kwiatki lilowe modlitwami nabożnymi woniaiące. W ogrodach duchownych ku pożytkowi ludziom nabożnym zebrane*, Kalisz: Kollegium Soc. Jesu, 1704. Leidinių panašiu pavadinimu buvo išspausdinta Gdanske 1671 ir 1702 m., plg. Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, d. II, t. 1, Kraków: czionkami drukarni C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882, p. 34.

⁴⁸ Tikriausiai tai buvo pasakojimas apie stebuklus, vykstančius prie palaimintojo Juozapato Kuncevičiaus palaikų: Stanisław Kosiński, *Korona złota nad głową zranioną B. M. Iozaphata Kuncewicza arcybiskupa połockiego zakonu s. Bazylego W. za iedność z kościołem S. Rzymskim, od odszczepieńców witebskich okrutnie zabitego, drogiemi kamieniami cudów co przednieyszych y dobrodzieystw Boskich sadzona a od iednego kapłana zakonu kaznodziejskiego prowincyey ruskiej [...] z łacinskiego ięzyka polskim objaśniona y do druku podana*, w Wilnie: w Drukarni S. Troycy WW. OO. Bazyljanow, 1673. Už pagalbą identifikuojant šį spaudinį dėkoju kolegoms dr. Mindaugui Pakniui ir dr. Mintautui Čiurinskiui.

⁴⁹ Tiiu Reimo, *op. cit.*, p. 246.

⁵⁰ LVIA, SA5129, l. 615.

⁵¹ *Ibid.*, l. 1554.

⁵² *Ibid.*, SA5120, l. 1077–1077v.

jų kiekis, nei vertė nenurodyti. Tačiau vien jau tai, kad buvo „pastebėtas“ jų nebuvimas, leidžia daryti prielaidą, jog knygų būta arba nemažo kiekio, arba vertės – tai ir galėjo būti dingimo priežastis.

KNYGŲ RINKINYS VERSUS BIBLIOTEKA

Kaip jau buvo minėta, straipsnyje pateikta medžiaga yra surinkta iš 114 1700–1750 m. sudarytų vilniečių kilnojamojo turto inventorių. Knygos buvo minimos 48 iš jų – t. y. 42 proc.⁵³. Tačiau šis skaičius neatskleidžia tikrosios padėties, kadangi kiekvienu atveju aprašytų knygų skaičius labai skyrėsi. Kokio dydžio knygų rinkinius turėjo vilniečiai?

Knygų skaičius	Iki 5	5–10	11–20	21–30	31–40	41–50	>50	Nenurodyta	Viso
Atvejai	22	4	2	2	1	1	5	11	48

1 lentelė. Vilniečių namuose buvusių knygų rinkinių dydžiai.

Sudaryta remiantis 1700–1750 m. vilniečių kilnojamojo turto inventoriais.

Braziūnienė, rašiusi apie senąsias asmenines bibliotekas Lietuvoje, remdamasi lenkų knygotyriminkų siūlymais teigia, kad XVIII a. asmenine biblioteka turėtų būti laikomas 50 knygų rinkinys⁵⁴. Laikydami tokio siūlymo galėtume teigti, kad pagal duomenis iš aukščiau pateiktos 1 lentelės tik 5 vilniečių turėtus knygų rinkinius galime vadinti asmeninėmis bibliotekomis. Nedideli knygų rinkiniai – nuo 5 iki 20 knygų – tarp įrašytų šaltiniuose pasitaikė 6 kartus. Daugiau

⁵³ Tyrejai pastebi, kad daugiau knygų ir didesnių knygų rinkinių būta didesniuose miestuose. Pvz., Krokuvoje XVIII a. knygos minimos beveik kiekviename inventoriuje. O štai Liubline XVIII a. pirmos pusės magistrato knygoje esama vos 8 nedidelių miestiečių asmeninių bibliotekų inventorių ir 7 bendresnio pobūdžio knygų paminėjimų. Mažesniuose miesteliuose tik 10 proc. pomirtinių kilnojamojo turto inventorių minimos knygos, žr. Elżbieta Torój, „Inwentarze książek mieszczan lubelskich z pierwszej połowy XVIII wieku“, in: *Folia bibliologica*, t. XLIV/XLV, 1996/1997, p. 8. Estų mokslininkų tyrimai atskleidė, kad iš Tartu 218 inventorių, surašytų 1785–1825 m., knygos minimos 77 (35,3%), Piarnu – 33,9 proc., Taline – 32,4 proc. (žr. Kaja Noodla, „Raamat Tartu kodudes XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul“, in: *Keel ja Kirjandus*, Nr. 9, 1980, p. 548). Cituojama iš Tiiu Reimo, *op. cit.*, p. 241–243.

⁵⁴ Alma Braziūnienė, *op. cit.*, p. 41.

kaip pusė – 28 iš 48 knygų paminėjimų šaltiniuose atvejų – buvo pavienės knygos, ne daugiau 4-ių. Dažniausiai tai buvo arba neįvardytos knygos sidabru aptaisytais įrišimais, arba kita religinė literatūra – Biblijos, šventųjų gyvenimai, giesmynai ir pan. Pastarieji atvejai, kaip jau buvo minėta, galėtų signalizuoti knygos funkciją, liudijančią jos glaudžias sąsajas su religiniu gyvenimu ir privačių maldingumo praktikų paplitimą tarp Vilniaus gyventojų, o drauge – ir tam tikrą miestiškosios visuomenės raštingumo lygį. Neabejotina, kad detalesni ateities tyrimai suteiktų daugiau įdomios informacijos šiomis temomis.

Drauge peno platesniems pamąstymams ir interpretacijoms suteikia netgi visai maži knygų rinkiniai. Galima paminėti Vilniaus pirklių Juozapą Stefanovičių (*Josephus Stephanowicz*), kuris turėjo vos tris knygas: nenurodyto autoriaus *Šventųjų gyvenimus*, Motiejaus Strijkovskio *Kroniką* bei Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio kelionės į Jeruzalę aprašymą⁵⁵. Kodėl savininkas susidomėjo būtent šiomis trimis knygomis, iš pirmo žvilgsnio menkai susijusiomis su jo profesija? Gal Stefanovičius keliavo/rengėsi keliauti į Artimuosius Rytus ir ieškojo informacijos apie šiuos kraštus? Gal knygos jo namuose atsirado atsitiktinai? O gal buvo sąmoningas pasirinkimas, liudijantis Stefanovičiaus intelektualines aspiracijas ir norą savo laisvalaikį skirti skaitymui? Deja, kol kas atsakyti į šiuos intriguojančius klausimus negalima.

Atidesnis žvilgsnis į šaltinius atskleidžia ir kitų galimybių vilniečių turėtus knygų rinkinius identifikuoti kaip bibliotekas. Remiantis jau minėtu Braziūnienės pateiktu asmeninės bibliotekos – kaip savininko specialiai formuojamo, komplektuojamo, prižiūrimo ir įprasminamo knygų rinkinio⁵⁶ – apibūdinimu, galima fiksuoti Vilniuje buvus siaurų specializuotų bibliotekų. Antai, 1721 m. mirus Vilniaus miestiečiui chirurgui Andriejui Žymantui, sudarytame jo kilnojamojo turto sąrašė paminėtos medicininės knygos, deja, nei jų kiekis, nei kalba, nei konkretūs pavadinimai nenurodyti⁵⁷. Matyt, didesnius knygų rinkinius vilniečiai kaupė apgalvotai, orientuodamiesi į savo profesiją ar kasdienę veiklą, interesus – vilnietis konsistorijos raštininkas ir tarybos narys Kazimieras Gudelevičius (*Kazimierz Gudelewicz*), 1712 m. bylinėdamasis dėl žmonos Konstancijos palikimo, reiškė teises į neįvardytų teisės ir politikos mokslų knygų rinkinį⁵⁸, kurį galbūt buvo sukaupęs kaip naudingą kasdienėje veikloje.

⁵⁵ LVIA, SA5124, l. 886.

⁵⁶ Alma Braziūnienė, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁷ LVIA, SA5124, l. 502v.

⁵⁸ *Ibid.*, SA5123, l. 22.

Nors galima būtų daryti prielaidą, kad daugiau knygų tikėtina rasti turtingų miestiečių namuose, šaltiniai to nepatvirtina⁵⁹. Pavyzdžiui, universiteto auklėtinio burmistro Mykolo Morozo⁶⁰ turto inventoriuje paminėta vos viena knyga – kapitalinis teisės rinkinys *Institutiones imperialium*⁶¹, neabejotinai buvęs naudingas kasdieniame darbe. Ir tikrai ne visi Vilniuje knygų turėję asmenys buvo turtingi. Šaltkalvis Jurgis Achilimas turėjo 9 auksinų ir 10 grašių vertės Bibliją, 4 auksinų ir 15 grašių vertės postilę ir dar tris knygas, kurios buvo įkainotos 7 auksiniais. Postilė buvo vokiška, o kokiomis kalbomis buvo kitos jo turėtos knygos – šaltinyje nenurodyta⁶². Jonas Kristoforas Donatas (*Joannes Christophorus Donat*), kurio amatas ar profesija nenurodyti⁶³, taip pat, regis, nebuvo turtingas – jo palikto kilnojamojo turto inventoriuje neminimi aukso ar sidabro dirbiniai (*nullas pecunias, nullorum aurum argentum*), o iš 6 inventoriuje paminėtų viršutinių drabužių du buvo užstatyti žydui. Tačiau jis buvo sukaupęs nemažą knygų rinkinį – turėjo 27 konkrečiau neįvardytas vokiškas knygas ir galbūt netgi mokėsi lenkų kalbos, nes vienintelė jo turėta lenkiška knyga buvo gramatika⁶⁴.

Šiame kontekste tenka tik apgailestauti, kad nemažai didesnių knygų rinkinių ne tik kad nebuvo aprašytos, bet ir nenurodytas jų dydis. Pvz., nenurodytą skaičių senų, be viršelių knygų turėjo 1710 m. nuo maro miręs Kazimieras

⁵⁹ Kaip jau buvo minėta, tyrėjai pripažįsta, kad egzistuoja tiesioginė priklausomybė tarp miesto/miestelio dydžio ir jo gyventojų turimų knygų rinkinių dydžio (t. y. didesniuose miestuose šie ir dažnesni, ir didesni). Šaltiniai rodo, kad ir mažesniuose miesteliuose būta knygų mėgėjų. Pvz., Lenkijos Krosno mieste gyvenę mokytojai Mateuszas Woydala ir Kasperas Hiactinctus paliko dideles, keliolikos dešimčių tomų apimties bibliotekas, žr.: Franciszek Leśniak, „Książka w inwentarzach mieszczan krośnieńskich (XVI – pierwsza połowa XVII wieku)“, in: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. II, red. Woldemar Bukowski, Tomasz Jurek, Kraków: Societas Vistulana, 2012, p. 1176–1184; Franciszek Leśniak, „Mieszczanek i mieszczan świat rzeczy drobnych zapisany w pośmiertnych inwentarzach ruchomości (XVI–XVIII wiek)“, in: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gdocha, Warszawa: DiG, 2015, p. 104.

⁶⁰ Aivas Ragauskas, *op. cit.*, p. 264.

⁶¹ LVIA, SA5124, l. 196v.

⁶² Stasys Samalavičius, *op. cit.*, p. 139.

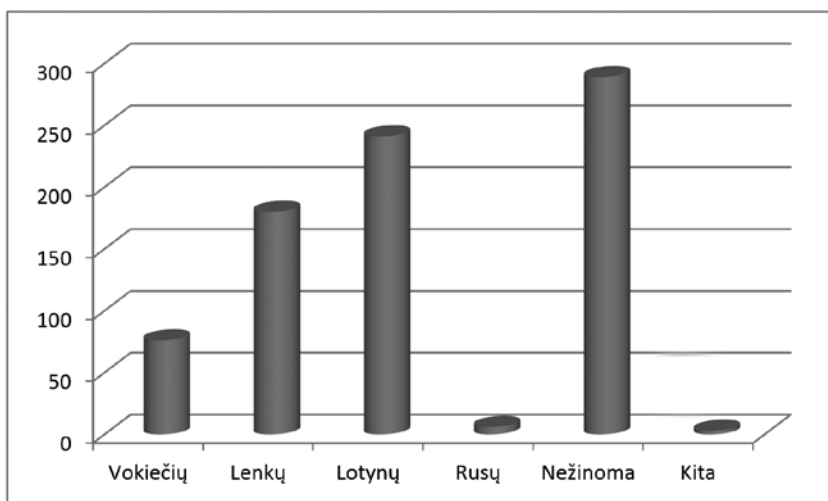
⁶³ Galbūt konditeris, nes tarp daiktų minimi rakandai saldumynams – marcipanams – gaminti, o vienas iš inventoriuje minimų asmenų, cukrainininku įvardytas Gotfrydas Melikas (*Gotfryd Melick*), vadinamas velionio bičiuliu (LVIA, SA5120, l. 1362v).

⁶⁴ *Ibid.*, SA5120, l. 1361v.

Danilavičius (*Kazimierz Daniłowicz*)⁶⁵. Nesurašytos liko ir 1721 m. mirusio Povilo Hromovičiaus (*Paweł Hromowicz*) skrynioje su įvairiais dokumentais ir sąrašais laikytos knygos⁶⁶ bei 1735 m. mirusio pirklio Alberto Bronenbergo (*Albricht Bronenberg*) knygos, žemėlapiai bei „spausdinti popieriai“⁶⁷.

LENKIŠKOS, VOKIŠKOS AR LOTYNIŠKOS?

Kokiomis kalbomis skaitė vilniečiai? Iš 1 diagramoje apibendrintų duomenų matome, kad didelio kiekio (289 vienetų) knygų kalbos neįmanoma nustatyti, nes šaltiniuose nurodytas tik konkretaus asmens namuose buvusių knygų skaičius⁶⁸. Iš 506 knygų, kurių kalba užfiksuota, 241 (47,6 proc.) buvo lotyniška, 180 (35,6 proc.) – lenkiškos, 76 (15 proc.) – vokiškos. Būta pavienių rusėniškų ar rusiškų, čekiškių, prancūziškų, itališkų leidinių, žodynų: graikų–lenkų, lenkų–lotynų–graikų, lenkų–rusų, lietuvių–lenkų, lotynų–vokiečių ir pan.

1 diagrama. Vilniečių namuose buvusių knygų kalba.
Sudaryta remiantis 1700–1750 m. vilniečių kilnojamojo turto inventoriais

⁶⁵ Ibid., SA5122, l. 513.

⁶⁶ Ibid., SA5124, l. 325v.

⁶⁷ Ibid., SA5126, l. 1056–1056v.

⁶⁸ Ibid., SA5124, l. 502v; SA5344, l. 534 ir kt.

Atskirai reikėtų aptarti vokiškų knygų įvardijimus (ar veikiau neįvardijimus) naudotuose šaltiniuose. Spaudinius vokiečių kalba XVIII a. pirmoje pusėje inventorių sudarinėtojai registravo labai atsainiai – nenurodytas nei vienos vokiškos knygos autorius ar pavadinimas (išskyrus anksčiau minėtą Liuterio *Mažąjį katekizmą*). Iš 8 inventoriuose paminėtų vokiškų knygų rinkinių 6 atvejais buvo nurodytas jų skaičius, kitais dviem – apsiribota tik nurodant buvusių knygų kalbą. Sunku pasakyti, kokia to priežastis: nenoras „turėti reikalų“ su *a priori* „eretiškais“ laikytais spaudiniais, menkas/retas vokiečių kalbos mokėjimas ar negebėjimas įskaityti įmantraus gotiško šių spaudinių šrifto... Šiandien galime apgailestauti dėl tokio atsainumo praradę galimybę sužinoti, kokie leidiniai sudarė jau minėtą Vilniaus prekybininko Antano Šenko (*Antonius Szenk*) knygų rinkinį: šaltinyje nedetalizuojant minima, kad jis turėjo 10 auksinų įvertintą didelę Evangeliją ir 26 įvairias vokiškas knygas, įvertintas 6 auksiniais⁶⁹ – tiek pat įvertinta jo tarnų kamaroje stovėjusi prasta spinta⁷⁰. Beje, galima manyti, kad šis asmuo knygas vežiodavosi su savimi, nes tarp jo daiktų įrašytas ir senas siuvinėtas krepšys knygoms, įkainotas 1 auksinu⁷¹. „Liuteriškomis“ buvo įvardytos kelios Vilniaus pirklio Jurgio Neimano (*Jerzy Neiman*) turėtos knygos⁷². Tiksliau neįvardytos ir Barbaros Dregorienės (*Barbara Dregorowa*) turėtos 14 vokiškų knygų, įvertintos bendra 10 tymfų ir 12 grašių suma⁷³. Galima pridurti, kad panašios tendencijos nebuvo naujiena – kaip mini XVII a. antros pusės Vilniaus valdančiojo elito turėtas knygas aptaręs Ragauskas,

iš įrašų apie knygas vokiečių, rusėnų ir kt. kalbomis matyti, kad jas surašinėję raštininkai šias kalbas ir ypač jų ortografiją žinojo menkai. Įrašuose tik pažymima knygos kalba, retai lakoniškai nurodomas jos turinys, ypač vokiečių kalba, o pats pavadinimas originalo kalba neužrašytas nė karto⁷⁴.

⁶⁹ *Ibid.*, SA5124, l. 115.

⁷⁰ *Ibid.*, l. 114v.

⁷¹ *Ibid.*, l. 115.

⁷² *Ibid.*, SA1523, l. 608.

⁷³ *Ibid.*, SA5129, 1292.

⁷⁴ Aivas Ragauskas, *op. cit.*, p. 262.

Visi aukščiau minėti knygų registracijos netikslumai šaltinyje apsunkina ir vilniečių turėtų knygų tematikos tyrimus. Kaip matome iš 2 diagramos, iš 795 knygų nenustatyta liko net 402 (t. y. daugiau kaip pusės) tematika. Tiesa, daugiau kaip pusę šio skaičiaus sudaro 1726 m. inventoriuje, sudarytame po Jono Povilo Pavlovičiaus (*Joannes Pawłowicz*) nužudymo, paminėtos velionio namuose Vokiečių gatvėje buvusios 230 „didelės ir mažos“ knygos⁷⁵. Tai vienareikšmiškai didžiausias mūsų nagrinėtuose šaltiniuose paminėtas knygų skaičius. Deja, apskritai labai lakoniškame inventoriuje apie šią kolekciją daugiau nepateikiama jokių duomenų. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad velionis buvo žinomos Vilniaus elito šeimos atstovas (tiek jo senelis Jurgis, tiek tėvas Jonas ne kartą ėjo suolininko, burmistro pareigas⁷⁶), išskirtinis knygų rinkinys neatrodo netikėtas. Neaišku, kas nutiko ir knygoms. Pavlovičius buvo nužudytas jaunas, veikiausiai dar nesukūręs šeimos, tad galbūt jo knygas išsidalijo broliai? Kol kas atsakyti į šį klausimą negalima.

Iš 393 knygų, kurių nurodyti pavadinimai ar autoriai suteikia galimybę bent apytiksliai identifikuoti tematiką, galima teigti, kad vilniečių namuose dominavo religinės tematikos knygos – jų būta daugiau kaip pusės (52,6 proc.). Nuo šių smarkiai atsiliko tiek teisinė literatūra (14 proc.), tiek istorinio pobūdžio darbai (beveik 9 proc.) ar grožinei literatūrai artimo turinio knygos (5,8 proc.), politikos mokslų veikalai (4,5 proc.). Kitos tematikos leidinių (retorikos, kalbos mokslų, filosofijos, medicinos ir pan.) būta dar mažiau.

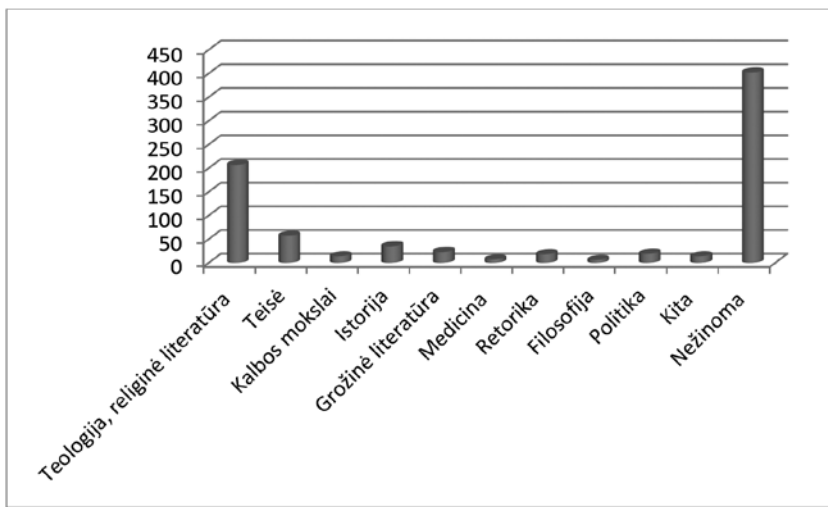
Neabejotinai dažniausiai pasitaikanti knyga vilniečių namuose – Biblija, minima 18 iš 48 inventorių su knygomis (tarp dažniausiai turėtų knygų Šv. Raštas buvo ir XVII a. antroje pusėje⁷⁷). Reikia pastebėti, kad ši knyga buvo „populiari“ – vos amžinybėn iškeliavus vienam savininkui, neretai iškart atsirasdavo kitas. Štai mirus Kotrynai Lidertienei (*Katarzyna Zahorska Frydrychowa Lidertowa*) tarp jos daiktų buvusios knygos buvo atiduotos liuteronų maldos namams, tačiau šalia įrašytos didelės vokiškos Biblijos tokia in-

⁷⁵ LVIA, SA5344, l. 534.

⁷⁶ Ragauskas užsimena netgi apie šių asmenų bajorišką kilmę, žr. Aivas Ragauskas, *op. cit.*, p. 49, 59, 60, 76, 98, 116 ir kitur.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 263.

formacija nepamirėta⁷⁸. Mirus jau minėtam Omelianovičiui, jo seną lenkišką Bibliją, įvertintą 30 florinų, pasiėmė kitas Vilniaus miestietis Osipovičius⁷⁹. Populiarus buvo ir jau minėtas prie palaimintojo Juozapato Kuncevičiaus palaikų vykstančius stebuklus aprašantis leidinys *Korona złota*. Jis paminėtas Gudelevičienės, Vladislavo Šukštos (*Władysław Szukszta*)⁸⁰, Slupkevičiaus⁸¹, Vilniaus raštininko Elijo Kozačeko (*Heliasz Kozaczek*)⁸² ir kelių kitų vilniečių kilnojamojo turto sąrašuose. Šukštos turėtą seną paprastą *Korona złota* egzempliorių už 37 talerius iškart išpirko (ir tai pažymėjo inventoriuje) inventorijų sudaręs asmuo⁸³.

2 diagrama. Vilniečių knygų tematika.
Sudaryta remiantis 1700–1750 m. vilniečių kilnojamojo turto inventoriais

Vilniečių namuose buvę knygų rinkiniai įvairialypiai tiek tematiniu, tiek kalbiniu požiūriu. Kaip pavyzdį galima paminėti Vilniaus pirklio Grigaliaus Stroškevičiaus (*Gregor Stroszkiewicz*) turėtą knygų rinkinėlį. Jame būta Biblijos,

⁷⁸ LVIA, SA5122, l. 545.

⁷⁹ *Ibid.*, SA5123, l. 413.

⁸⁰ *Ibid.*, l. 19.

⁸¹ *Ibid.*, SA5214, l. 52.

⁸² *Ibid.*, l. 77.

⁸³ *Ibid.*, SA5123, l. 19.

Skargos poleminio veikal⁸⁴ lenkų kalba, rusėniško psalmyno bei trijų lotyniškų leidinių: Cicerono *Filosofijos* ir *Laiškų* bei teisės veikal⁸⁵ *Procesus utriusque juris* ir tiksliau neįvardyto žodyno⁸⁵. Kitoje šio pirklio kilnojamo turto inventoriaus vietoje buvo įrašytos dar kelios knygos: gramatika bei lotyniški „Alwaro“⁸⁶ ir Cicerono leidiniai ir tiksliau neįvardytas teisės studijoms reikalingas leidinys. Iš konteksto aiškėja, kad jos buvo skirtos Stroškevičiaus sūnaus Andriejaus mokslams⁸⁷.

Vis dėlto didesnius knygų rinkinius, kuriuos bent jau kiekybiniu požiūriu galima įvardyti kaip bibliotekas, kaupę miestiečiai leidinius rinkosi gana atsakingai. Tai buvo rinkiniai, orientuoti arba į savininko profesinius poreikius (medicina), arba į užimamas pareigas (teisė, visuomenės mokslai), arba į dvasinio gyvenimo aspiracijas (religinio turinio leidiniai). Kai kurie rinko knygas veikiausiai atsižvelgdami į savo pomėgius. Štai pirklio Savičiaus namuose būta 6 Antikos autorių knygų, kurios kainavo 13 auksinų: *Eneida* lenkų kalba, lotyniška sentencijų knyga, Ovidijus ir dar keletas romėnų autorių⁸⁸. Įvairus tematikos požiūriu buvo ir Vilniaus burmistro Andriejaus Mykolo Sienčilos (*Andreus Sieczyło*) turėtas 47, daugiausia lotyniškų ir lenkiškų, knygų rinkinys. Nemažai leidinių buvo religinio turinio ir veikiausiai atspindėjo savininko dvasinio gyvenimo aspiracijas (pvz., Biblija lenkų kalba, knygelė su nuo maro

⁸⁴ Tai buvo pirmas Vilniaus universiteto spaustuvs, tuomet dar juridiškai priklausiusios Mikalojui Radvilai Našlaitėliui, leidinys: *Pro Sacratissima Eucharistia contra haeresim Zwinglianam, ad Andream Volanum*. Deja, leidimo metų neįmanoma nustatyti. Žinoma, vargu ar tai galėjo būti pirmasis, 1576 m. leidimas. Labiau tikėtina, kad Stroškevičius galėjo turėti 1707 m. leistą egzempliorių (plg. Eugenija Ulčinaitė, „Žinomas ir nežinomas Petras Skarga: minint 400-ąsias mirties metines“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 34, 2012, p. 325–326; Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 28, p. 139).

⁸⁵ LVIA, SA5124, l. 239.

⁸⁶ Veikiausiai tai būta portugalų jėzuito Emmanuelio Alvarezo lotynų kalbos vadovėlio *De institutione grammatica*. Pirmą kartą išleistas 1572 m. Lisabonoje, jis buvo visuotinai paplitęs, sulaukęs daugelio leidimų ir apibendrintai vadintas „alwar“. Vadovėlis naudotas labai ilgai, sulaukė daugelio leidimų (Lenkijoje išleistas pirmą kartą 1577 m. Poznanėje, vėliau Abiejų Tautų Respublikoje dar leistas beveik 70 kartų, iš jų – 15 Vilniuje (Estreicherio duomenimis)). Jo atsiskakė tik pijorai. Šis vadovėlis buvo toks paplitęs ir populiarus, kad tyrėjai jėzuitų studentų šaltiniuose yra užfiksavę sarkastišką dveilį: *Sama tylko z alwara nabyta łacina / Nie uczyni dobrego dla ojczyzny syna*. Pastarojo autoriumi laikomas pijoras Felicijonas Wykowski. – Plg. *Świat poprawiać – zuchwałe rzemiosło. Antologia poezji polskiego Oświecenia*, oprac. Teresa Kostkiewiczowa, Zbigniew Goliński, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981, p. 165.

⁸⁷ LVIA, SA5124, l. 240.

⁸⁸ Cituojama iš: Stasys Samalavičius, *op. cit.*, p. 138.

saugančiomis maldomis, kelios knygos apie šventuosius, knyga apie pragaro kančias ir leidinys apie deramą mirtį). Apie pusę šios bibliotekos sudarė pasaulietinio turinio knygos: Vergilijaus, Horacijaus, trys Cicerono knygos tiksliau nenurodytais pavadinimais, veikalas iš Romos istorijos. Tarp pasaulietinio turinio knygų paminėtas Saksų teisės veikalas, *Politinis oratorius* lenkų kalba, keletas žodynų ir iškalbai skirtų leidinių⁸⁹. Galima manyti, kad dalis jų buvo pravarčios savininkui studijų metais. Tačiau aptariamam laikotarpiu Sienčila jau nebuvo jaunuolis, tad faktas, kad knygų neišpardavė, liudija ir tam tikras intelektines jo aspiracijas.

Atskirai reiktų aptarti šaltiniuose aptiktų didžiausių skaičiumi vilniečių knygų rinkinių tematiką⁹⁰. Nemaža spaudinių buvo Andriejaus ir Apolonijos Paškevičių (*Andreas et Appolonia de Dorosiejewiczow Paszkiewiczowie*) namuose. Tikslaus jų skaičiaus nežinome, nes suregistravę 59 pavadinimų leidinius (kai kurie iš jų, pvz., *Volumina legum*, buvo daugiatomiai), pabaigoje surašinėtojai įrašė „krūva įvairių panegirikų“⁹¹. Paškevičiai turėjo knygų tiek lotynų, tiek lenkų kalbomis, buvo pavienių leidinių rusėnų (o galbūt ir rusų?) kalba. Čia būta ne tik šventųjų gyvenimų, pamokslų rinkinio, šv. Teresės laišku rinkinio ar kitos panašios religinės tematikos knygų. Nemažai knygų (Statutas, minėtasis keliatomis *Volumina legum*, Kojalavičiaus kūriniai) galėjo savininkui būti pravarčios kasdienėje profesinėje veikloje. Tačiau esama ir tokių, kurios atskleidžia kur kas platesnius savininko domėjimosi horizontus – pvz., sąrašė minima XVI a. pirmą kartą išleista italų mokslininko, erudito ir rašytojo Giovanni Battista Della Porta *Fizionomika*⁹². O paminėti retorikos (iš trijų tiksliau neįvardytų „retorikų“ dvi buvo rankraštinės (*pisane*)), matematikos ir geometrijos vadovėliai, 5 Cicerono knygos leidžia daryti prielaidą apie leistus į mokslą vaikus⁹³.

Panašaus dydžio knygų rinkinį paliko ir 1721 m. pavasarį miręs Vilniaus burmistras Juozapas Osipovičius (*Joseph Osipowicz*). Suregistruotos 63 jo

⁸⁹ LVIA, SA5126, l. 645v–647.

⁹⁰ Plačiau šis ir kiti gausiausi XVIII a. pirmos pusės vilniečių knygų rinkiniai bus pristatyti šiuo metu spaudai rengiamoje publikacijoje. Tikėtina, kad konkrečiai identifikavus sąrašė paminėtus leidinius bus galima atsakyti ir į klausimą, ar šis ir kiti didesni rinkiniai buvo kaupiami tematiškai.

⁹¹ LVIA, SA5128, l. 895v–896.

⁹² Ed. princeps: Ioannis Baptistae Portae Neopolitani *De humana physiognomonia libri IIII, Vici Aequensis: apud Iosephum Cacchium, 1586.*

⁹³ LVIA, SA5128, l. 895v–896.

paliktos knygos buvo įvertintos daugiau kaip 140 auksinų⁹⁴. Visos Osipovičiaus turėtos knygos buvo lotyniškos (be 2–3 išimčių). Tai rinkinys, pasižymintis ypatinga autorių ir leidinių tematikos įvairove: čia daug Antikos autorių (Vergilijaus, Ovidijaus, Tito Livijaus, Cicerono, Tacito ir kitų) knygų, teisės veikalai, populiarūs leidiniai apie sveikatą, patarlių, posakių rinkiniai, geografų, lingvistų ir istorikų kūriniai, oratorystės rinkiniai, nemažai moralės teologijos darbų.

Ne mažiau gausus buvo Pranciškaus ir Jadvygos Gibertaitės Baldauskų (*Franciscus et Hedviga Gibertowna Bołdowski*) kilnojamojo turto sąrašė išvardytas knygų rinkinys⁹⁵. Įdomu tai, kad sugretinus tapataus dydžio jų ir minėtą Osipovičiaus knygų rinkinį matyti aiškūs skirtumai. Osipovičiaus biblioteką galime apibūdinti kaip įvairiatemį Antikos ir Vakarų Europos autorių darbų lotynų kalba rinkinį, o Baldauskų bibliotekoje vyrauja religinės tematikos knygų lenkų kalba. Nors ir joje esama pavienių leidinių lotynų kalba: Aristotelio *Politica*, neįvardytas Cicerono tekstų rinkinys ir viena iš Ovidijaus *Fasti* knygų. Galbūt kažkas šeimoje mokėsi ir užsienio kalbų – esama knygų vokiečių kalba, viena neįvardyta prancūziška knyga, keletas žodynų, tarp jų – ir Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum*. Nemažai Baldauskai turėjo ir lenkų autorių knygų istorijos bei mokslo apie visuomenę temomis: Szymono Starowolskio *Obyczaje Polskie*, dvi Łukaszo Górnickio knygas: *Dzieie w Koronie Polskiey* ir *Dworzanin Polski* ir pan.

Didžiausią nagrinėjamuose šaltiniuose aprašytą 112 knygų rinkinį turėjo vilnietis teisininkas valdovo sekretorius Paulius Konstantinas Macelevičius (*Paulus Constantinus Macelewicz*). Jo bibliotekoje būta tiek lotyniškų, tiek lenkiškų labai įvairios tematikos knygų (teologijos, teisės, visuomenės mokslų, istorijos veikalų, Antikos autorių poezijos, šventųjų gyvenimų, kelionių aprašymų). Įdomu tai, kad iš inventoriaus sužinome apie šio rinkinio likimą. Dalis knygų (63 vienetai), įvardytos kaip dvasinės knygos (*libri spirituales*), buvo paskirtos Vilniaus dominikonams⁹⁶, o atskiru sąrašu surašytos 49 knygos (tarp jų ir 4 rankraštinės Vilniaus magistrato knygų kopijos), įvardytos kaip pasaulietinės, Macelevičiaus nurodymu turėjo būti atiduotos į Vilniaus rotu-

⁹⁴ *Ibid.*, SA₅₁₂₄, l. 260v.

⁹⁵ *Ibid.*, SA₅₁₂₄, l. 279–280.

⁹⁶ LVIA, SA 5127, l. 1020.

šę. Tai buvo teisės, istorijos veikalai, Lietuvos ir Lenkijos Statutai, žodynai, herbynai⁹⁷ – kitaip tariant, knygos, kurios, savininko nuomone, galėjo būti naudingos miesto savivaldos nariams.

Rastume tarp vilniečių knygų ir lituanikos: minimi Lietuvos Statutai, Žygimanto Liauksmo *Praxis oratoria, Ewangeliczka Polska y Litewska*, Konstantino Sirvydo žodynas, Motiejaus Strijkovskio istorijos tomai bei keli Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Historia Litvana* ir Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio kelionės į Šventąją Žemę aprašymo egzemplioriai. Neabejotina, kad vilniečiai vietinėse spaustuvėse išleistų knygų turėjo ir daugiau.

Nagrinėtas šaltinis retai atskleidžia, kokiais keliais knygos patekdavo į vilniečių namus arba kokie buvo vilniečių knygų rinkinių likimai. Vis dėlto kai kurios smulkios užuominos liudija, kad aptariamam laikotarpiu knyga buvo „mobili“ ir savininką galėjo keisti dažnai, neretai „pamesdama“ savo tikrąjį šeimnininką. Štai 1727 m. mirusių Emerencijonos ir Andriejaus Perškevičių (*Emerencyanna Joachimowiczowna Pierszkiewiczowa y Andrzej Pierszkiewicz*) namuose buvę lenkiškos knygos – Naujasis Testamentas ir „aptrinta“ malda-knygė – priklausė jiems. Tačiau Aristotelio *Politica*, kaip pažymėjo inventoriaus sudarytojai, priklausė „neaišku kam“⁹⁸. O minėtasis pirklys Neimanas turėtas 4 knygas – vokišką Bibliją ir tris konkrečiau neįvardytas, apibūdintas tik pejoratyviu būdvardžiu „liuteriškos“ – buvo paskolinęs neįvardytam dvasininkui⁹⁹.

Ragausko teigimu, sprendžiant iš testamentų, kai kurias knygas perimdavo velionio giminaičiai¹⁰⁰. Kartais savininkų nurodymu, kaip jau buvo minėta anksčiau, knygos atitekdavo įvairioms institucijoms. Tam tikrais atvejais knygos galėjo tapti liūdna „paguoda“ paveldėtojams. Štai Vilniaus knygų pirklys Jurgis Krakevičius 1726 m. pradžioje surašė testamentą, kuriuo didžiąją dalį turto (ir verslą) paliko dukterėčiai ir jos vyrui. O žmonai Konstancijai Jozefavičiūtei–Krakevičienei skyrė „50 slapta nuo sutuoktinio paimtų knygų, kiekvieną įvertinant 10 tymfų, taigi – 500 tymfų, dar pridėdant šimtą tymfų – kad nesikabinėtų prie paveldėtojų“¹⁰¹. Tame pačiame testamente minima, kad Krakevičiaus užsakymu Supraslio spaustuvėje buvo išspausdinta 1500 egzempliorių

⁹⁷ *Ibid.*, l. 1021.

⁹⁸ *Ibid.*, SA5125, l. 285.

⁹⁹ *Ibid.*, SA5126, l. 608–608v; Stasys Samalavičius, *op. cit.*, p. 141.

¹⁰⁰ Aivas Ragauskas, *op. cit.*, p. 259.

¹⁰¹ LVIA, SA5344, l. 508v–509.

„šv. Brigitos knygų“, už kurias jis liko skolingas 104 auksinus – paveldėtojai buvo įgalioti skolą atiduoti ir perimti minėtas knygas savo žinion¹⁰².

Tyrėjai yra atkreipę dėmesį, kad knygos buvo ne tik labiau pasiturintiems namams būdingas objektas, bet ir „vyriškas“ inventoriūs. Franciszeko Leśnia-ko duomenimis, kai kuriuose mažesniuose Lenkijos miestuose (Krosno, Nowy Sącz, Wojnicz) moterų pomirtiniuose kilnojamo turto inventoriuose nebuvo tokių daiktų kaip vežimai, ginklai, knygos, muzikos instrumentai ir paveiks-lai¹⁰³. Todėl kyla natūralus klausimas, ar mūsų naudotame šaltinyje esama kokios nors informacijos šia tema ir koks buvo Vilniaus miestiečių moterų santykis su knyga? Galima paminėti keletą pavyzdžių. Antai Vilniaus ma-gistrato knygoje išliko XVIII a. pradžioje mirusių sutuoktinių Lidertų kilno-jamojo turto sąrašai. Frydricho Liderto (*Fridericus Lidertt*) daiktų sąrašas į magistrato knygas įrašytas 1710 m. birželio 5 d., o jo sutuoktinės Kotrynos (*Katarzyna Zahorska Frydrychowa Lidertowa*) – 1711 m. kovo 25 d. Įdomu tai, kad tarp Liderto turėtų daiktų knygos neminimos, o štai jo žmona knygų turėjo: minima vokiška Biblija ir neįvardytas kiekis įvairių knygų, kurios buvo atiduotos liuteronų maldos namams¹⁰⁴. 1718 m. mirus Bazilijui Svencickiui (*Bazyli Swęcicki*), jo kilnojamojo turto inventoriuje buvo išskirti daiktai, dau-giausia drabužiai, priklausę jo pirmajai žmonai. Jie visi, remiantis Magdeburgo teise, turėjo atitekti vyriausiajai velionio dukrai iš pirmos santuokos Marijo-nai. Įdomu tai, kad tarp drabužių buvo įrašytos ir dvi knygos – nenurodant nei jų autoriaus, nei pavadinimo, nei kitų duomenų¹⁰⁵. Tarp jau minėtos miestie-tės Genelevičienės dukrai Marcijonai (*Marcyanna Genelewiczowna*) paliktų daiktų taip pat minimos dvi knygos – dažno vilniečio namuose buvusi jau minėta *Korona złota* ir *Posag duchowny*¹⁰⁶. Prieskoniais prekiausi minėtoji

¹⁰² *Ibid.*, l. 509v.

¹⁰³ Franciszek Leśniak, „Ruchomości mieszczan jako atrybuty stratyfikacji społecznej (XVI–XVIII w.)“, in: *Res Gestae: Czasopismo historyczne*, 2015 (1), p. 96.

¹⁰⁴ *Ibid.*, l. 545.

¹⁰⁵ *Ibid.*, SA5214, l. 112.

¹⁰⁶ *Ibid.*, SA5123, l. 1199, 1199v. Pačią knygą galbūt galima identifikuoti kaip labai glaudžiai su Vilniumi susijusį leidinį: [Maciej Gorajewski], *Posag duchowny od świętych oyców y matek zakonnym corkom zostawiony [...] / przez xiędza Macieia od s. Tadeusza Scholarum Piarum pokazany, przez też zakonnice nawiedzenia Nayświęt. Panny klasztoru wileńskiego [...] do druku podany*, Varsaviae: Typis S. R. M. Scholarum Piarum, 1722 (būta ir vėlesnio leidimo, 1736 m.).

Vilniaus miestietė Šidlovska turėjo dvi knygas sidabru puoštais viršeliais – viena jų buvo didelėje skrynioje su velionės drabužiais ir kitais daiktais“, antroji inventoriuje tiesiog įvardyta kaip velionės nuosavybė¹⁰⁷. Įdomu, kad, pvz., vienintelė Vilniaus pajamų raštininko Petro Žurobinskio (*Petrus Żurobinski*) turėta sena sidabru puošta knyga kilnojamojo turto sąrašė įvardyta kaip „moteriška“ (*białogłowska*)¹⁰⁸. Šie iš pirmo žvilgsnio neinformatyvūs įrašai atskleidžia, kad knygos keliavo iš kartos į kartą ir „moteriška linija“, buvo moterų naudojamos, saugomos.

NE PABAIGA

Aptarti vilniečių namuose XVIII a. pirmoje pusėje buvusių knygų rinkinių statistiniai duomenys – tik pirmasis žingsnis nagrinėjant knygos vietą miestietiškoje bendruomenėje, tačiau tam tikri knygos kultūros LDK sostinėje dėmenys išryškėjo ir šiame darbe. Pirmiausia reikėtų pastebėti, kad Vladimirovo teiginys apie kilnojamojo turto inventoriuose beveik neminimas knygas koreguotinas – knygų aptikta 48 inventoriuose iš 114 analizuotų, t. y. 42 proc. Tiesa, didesnius knygų rinkinius, vertintinus kaip asmeninės bibliotekos, turėjo tik nedaugelis miestiečių – didesnių kaip 20 knygų rinkinių būta vos 9 iš 48. Turima informacija apie knygų rinkinių dydį dar nesuteikia galimybės atsakyti į klausimą, ar šaltiniuose dominuojantys maži (iki 20 vienetų) knygų rinkiniai buvo sudėtingos XVIII a. pradžios (karas, epidemijos, gaisrai) padarinys, ar tokios tendencijos būdingos Vilniui ir ankstesniais laikotarpiais bei XVIII a. antroje pusėje, kai miesto gyvenimas nebebuvo toks audringas.

Tam tikrą tęstinumą pastebėti leidžia knygų tematika ir kalbinė sudėtis: XVIII a. pirmoje pusėje, kaip ir prieš pusšimtį metų, vilniečių namuose dominavo religinio turinio knygos lotynų kalba, nors lenkų kalba spausdintų leidinių skaičius žymiai išaugo. XVII a. antroje pusėje Ragauskas mini 500 lotyniškų knygų „prieš“ 80 lenkų, o dabar matome besilyginančias proporcijas: 241 leidinys lotynų kalba „prieš“ 180 lenkiškų knygų. Nuosekliai mažėjo leidinių vokiečių kalba. „Populiariausias“ išliko Šv. Raštas – tai dažniausiai

¹⁰⁷ *Ibid.*, SA5128, l. 1264v, 1265.

¹⁰⁸ *Ibid.*, SA5129, l. 320.

naudotuose šaltiniuose nurodoma knyga, paminėta 18-oje iš 48 inventorių su knygomis. Nors dar negalime pristatyti knygos savininko „portreto“, panašu, kad knygų turėjo tiek turtingi, tiek mažiau pasiturintys vilniečiai, tiek vyrai, tiek moterys – nors pastarųjų turimos knygos buvo pavienės, tačiau akivaizdžiai saugomos, perduodamos iš kartos į kartą, galbūt – naudojamos per kasdienės religines praktikas. Dalį knygų tikrai naudojo jaunimas studijų metu.

Negausių duomenų analizuoti šaltiniai teikia ir apie knygos funkcijas aptariamojo laikotarpio visuomenėje. Tam tikrais atvejais knyga buvo ne žinių šaltinis, o investicija: vertingais sidabro aptaisais puoštas leidinys galėjo būti ir dovana, ir kraičio dalis, ir užstatas, ir vagystės objektas. Dažnai šaltiniuose minimos Biblijos, maldaknygės, giesmynai, kita religinė literatūra skatina kelti prielaidą apie knygos reikšmę dvasiniam vilniečių gyvenimui. Kai kurie knygų rinkiniai rodo knygos reikšmę profesinėje miestiečių veikloje. Ne mažiau svarbu ir tai, kad inventoriuose paminėti kelionių aprašymai, sveikatos patarimai, grožinė literatūra ir pan. liudija knygos kaip įrankio pasauliui pažinti reikšmę, atskleidžia įvairialypius kultūrinius miestiečių horizontus.

Šiame darbe nesiekta atsakyti į visus knygos kultūros Vilniuje XVIII a. antroje pusėje klausimus – netgi nedidelio 50 metų laikotarpio kilnojamojo turto inventorių duomenų yra per daug, kad juos visus būtų galima aptarti viename straipsnyje. Tikėtina, kad ateityje, plečiant tyrimo chronologines ribas, inventorių duomenis papildant kitų šaltinių (testamentų, laiškų ir pan.) medžiaga bus galima ir pristatyti didžiausių knygų rinkinių savininkų biografijas, ir detalai rekonstruoti jų turėtus knygų rinkinius, ir geriau išryškinti lituanistikos kiekį vilniečių bibliotekose ar atsakyti į kitus aktualius vilniečių santykio su knyga istorijos klausimus.

ŠALTINIAI

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Senieji aktai (LVIA, SA) 5120, 5122, 5123, 5124, 5125, 5126, 5127, 5128, 5129, 5214, 5344.

LITERATŪRA

A History of Reading in the West, edited by Guglielmo Cavallo and Roger Chartier, [Cambridge]: Polity, 2003.

BERENIS VYTAUTAS, „Knygos kultūra ir mentalitetų istoriniai tyrimai“, in: *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 44–53.

- BRAZIŪNIENĖ ALMA, „Senųjų asmeninių Lietuvos bibliotekų tyrimai: *status quo*“, in: *Bibliotheca Litwana*, t. 2: *Atminties institucijų rinkiniai*, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 33–65.
- CICĖNIENĖ RIMA, „LDK ankstyvoji knygos visuomenė: genėzė ir raida (iki XVI a. vidurio)“, in: *Knygotyra*, t. 55, 2010, p. 7–26.
- DUMANOWSKI JAROSŁAW, *Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2006.
- ESTREICHER KAROL, *Bibliografia polska*, d. II, t. 1, Kraków: czionkami drukarni C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882.
- FEJTOVÁ OLGA, „Die Inventare des bürgerlichen Besitzes als Quelle der Geschichte zur Erforschung der bürgerlichen Buchkultur in der Frühen Neuzeit. Mitteleuropäische Forschung in den letzten drei Jahrzehnten“, in: *Vana Tallinn*, Nr. XIX (XXIII), 2008, p. 45–77.
- GLOMBIOWSKI KAROL, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1966.
- GŁÓWKA DARIUSZ, KLONDER ANDRZEJ, „Inwentarze mienia w badaniach kultury Europy od średniowiecza po nowożytność“, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. LI, 2003, Nr. 2, p. 155–176.
- GROICKI BARTŁOMIEJ, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej*, oprac. Karol Koranyi, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1953.
- KIAUPA ZIGMANTAS, „Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a.“, in: *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos: teminis mokslo darbų rinkinys*, sudarytojas Juozas Tumelis, Vilnius: LTSR VRB, 1985, p. 5–12.
- KOWKIEL LILIA, PACEVIČIUS ARVYDAS, PIETRZASZKIEWICZ IWONA, „Rękopiśmienne katalogi i inwentarze ksiąg z ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego – wybrane problemy zasad publikowania“, in: *Bibliotheca Litwana*, t. II: *Atminties institucijų rinkiniai*, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 107–121.
- LEŚNIAK FRANCISZEK, „Książka w inwentarzach mieszczan krośnieńskich (XVI – pierwsza połowa XVII wieku)“, in: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. II, red. Woldemar Bukowski, Tomasz Jurek, Kraków: Societas Vistulana, 2012, p. 1176–1184.
- LEŚNIAK FRANCISZEK, „Mieszczanek i mieszczan świat rzeczy drobnych zapisany w pośmiertnych inwentarzach ruchomości (XVI–XVIII wiek)“, in: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta–Sikorska, Marcin Gdocha, Warszawa: DiG, 2015, p. 255–262.
- LEŚNIAK FRANCISZEK, „Ruchomości mieszczan jako atrybuty stratyfikacji społecznej (XVI–XVIII w.)“, in: *Res Gestae: Czasopismo historyczne*, 2015 (1), p. 90–106.
- LUKŠAITĖ INGĖ, „Vilniaus vaivados Jonušo Radvilos asmeninės bibliotekos Kėdainiuose sąrašas – asmens kultūrinę orientaciją žymuo“, in: *Lietuvos istorijos metraštis* 2005/2, 2006, p. 29–52.
- MALECZYŃSKA KAZIMIERZA, „Biblioteki mieszczańskie w dawnej Polsce. Stan badań – problematika – postulaty badawcze“, in: *500-lecie polskiego słowa drukowanego*

- na Śląsku. *Materiały sesji naukowej 9–11 X 1975*, Wrocław, Wrocław, 1978 (*Acta Universitatis Wratislaviensis*, Nr. 364, *Bibliotekoznawstwo*, t. 7), p. 215–230.
- MOHRMANN RUTH-ELISABETH, „Pośmiertne inwentarze mienia — krytyka źródeł, problemy badawcze“, in: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. LIII, 2005, Nr. 2, p. 137–146.
- ORULA KAIDO, „An Early modern insider’s glance at books as assets. Some thoughts on private books in 16th and 17th century Tallinn“, in: *Books and Libraries in the Baltic Sea Region from the 16th to the 18th Century = Bücher und Bibliotheken im Ostseeraum vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, edited by Lea Kõiv and Tiitu Reimo, Tallinn: Fennica, 2006, p. 62–69.
- PULLAT RAIMO, *Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2018.
- RAGAUSKAS AIVAS, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedis, 2002.
- REIMO TIU, „Library catalogues and books notated in probate inventories of the 17th and 18th centuries as sources for research on private libraries and reading“, in: *Knygotyra*, t. 54, 2010, p. 233–253.
- SAMALAVIČIUS STASYS, *Vilniaus miestiečiai ir miestų kultūra XVII–XVIII amžiuose, sudarytojas Almantas Samalavičius*, Vilnius: Edukologija, 2013.
- Świat poprawiać – zuchwałę rzemiosło. Antologia poezji polskiego Oświecenia*, oprac. Teresa Kostkiewiczowa, Zbigniew Goliński, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981.
- TORÓJ ELŻBIETA, „Inwentarze książek mieszczan lubelskich z pierwszej połowy XVIII wieku“, in: *Folia bibliologica*, t. XLIV/XLV, 1996/1997, p. 7–29.
- TORÓJ ELŻBIETA, *Inwentarze księgozbiorów mieszczan lubelskich z lat 1591–1678*, Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1997.
- TORÓJ ELŻBIETA, „Książka w staropolskim Lublinie. Z badań nad inwentarzami księgozbiorów mieszczańskich“, in: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, t. XXIII, 2005, p. 33–51.
- ULČINAITĖ EUGENIJA, „Žinomas ir nežinomas Petras Skarga: minint 400-ąsias mirties metines“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 34, 2012, p. 325–344.
- VLADIMIROVAS LEVAS, „Knygos prekybos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII amžiuje metmenys“, in: *Knygotyra*, t. 21(28), 1995, p. 5–15.
- VLADIMIROVAS LEVAS, „Lietuvos bibliofilija XVIII a.“, in: *Knygotyra*, t. 25(32), 1998, p. 156–190.
- ŽUKAS VLADAS, „Asmeninės bibliotekos Lietuvoje XV–XVIII a.“, in: *Bibliotekų darbas*, 1976, Nr. 12, p. 31–33.

Books in the Houses of the Burghers of Vilnius in the First Half of the Eighteenth Century

S u m m a r y

The circle of problems linked to the burghers' culture of reading and their relation with books has hardly been addressed in the historiography of Lithuania. In this article, the author resorts to the data of probate inventories compiled in Vilnius from 1700 to 1750 and discusses the sizes of book sets owned by the residents of the city in the first half of the eighteenth century, the linguistic structure of these sets, and their themes. She also gives attention to the functions of books in the urban society of the period discussed.

The data obtained from the sources is not sufficient: in hastily written inventories, only a fragment of the book title or only the author's name is given. Quite often, the books are described by criteria revealing their value: in the inventories, silver-mounted publications would appear among silver objects, and their value would be indicated. Out of 114 probate inventories of the residents of Vilnius compiled during the period discussed, books appear in 48 of them, that is in 42% of inventories. The book sets of the burghers of Vilnius differed notably in their sizes: only nine sets (exceeding twenty books) can at least statistically be called personal libraries. Small book sets, from five to twenty books, appeared six times among those included in the sources. In more than half of the cases—28 of 48 mentions of books in the sources – refer to isolated books, no more than four of them.

Based on the data of the sources, a list of 795 books of the burgers of Vilnius was compiled, which became the foundation of the thematic analysis. Unfortunately, it was not possible to identify the language of a rather large number of books (289 items) because the sources give only the number of books present in the home of a particular individual. Of the 506 books the language of which was recorded, 241 (47.6%) were in Latin, 180 (35.6%) in Polish, and 76 (15%) in German. There were some publications in Ruthennian, Czech, and Italian, as well as various dictionaries. Inconsistencies in book registration sources created difficulties in the examination of the themes of the books: of 795 books, the themes of as many as 402 books (more than a half) remained unidentified. Of the 393 books the given titles or authors enabled at least more or less accurate identification of the theme, religious books accounted for about a half (52.6%). Legal literature (14%), historical books (close to 9%), fiction (5.8%) and political sciences (4.5%) lagged well behind. There were even fewer

books on other themes (rhetoric, linguistics, philosophy, medicine, and the like). Needless to say, the Bible was the most frequently found book in the homes of the burghers of Vilnius: it appears in 18 of 48 inventories that mention books.

Although it is still too early to depict a generalised 'portrait' of a book owner, it seems that both wealthy and less affluent residents of Vilnius, men and women owned books; although women had fewer books, they were obviously well cared for, passed on from generation to generation, and possibly used in daily religious practices. Some books were used for studies by young people, while larger libraries were probably accumulated depending on their owner's professional interests or position occupied. However, such connections are not always noticed, and small sets of books on various themes might point to the owners' intellectual aspirations, their desire to learn, and their direct personal relationship with a book as a means of spending leisure time. Further research is needed to justify the presumption about the book as a means of spending pastime.

Also, the analysed sources provide information on the functions of the book in the society of the period discussed: the book was both a source of knowledge and investment. A silver-mounted book could be a present, a part of a dowry, a collateral asset, and an object of theft. The abundance of religious literature mentioned in the sources suggests a premise of the significance of the book in the spiritual life of the residents of Vilnius. Some book sets point to the relevance of the book in the burghers' professional activities and to the significance of the book as a tool for learning about the world and reveal diverse cultural horizons of the burghers.

KEYWORDS: book history; Vilnius; personal libraries; book set; probate inventory.

Gauta 2019 04 12

Priimta 2019 06 14